

КОДИФІКАЦІЯ ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ ПРО ОСВІТУ (1920–1970-ТІ РР.)**CODIFICATION OF UKRAINIAN LEGISLATION ON EDUCATION (1920–1970S)**

**Гончаренко В.Д., д.ю.н., професор,
завідувач кафедри історії держави і права України і зарубіжних країн
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого**

Статтю присвячено аналізу історії кодифікації законодавства України про освіту в умовах панування радянської моделі влади. У період першої кодифікації українського радянського законодавства, яка відбувалася у 1920-х роках, ухвалено Кодекс законів про народну освіту УСРР 1922 р. Цей Кодекс мав досить складну структуру. Він складався з чотирьох книг, які поділялися на частини, розділи, глави, і містив 767 статей. Кодексом регулювалися питання народної освіти, культосвітньої, а також виховної роботи серед широких верств населення України різного віку. Доведено, що сучасні науковці оцінюють зміст Кодексу неоднозначно. Називаючи недоліки цього нормативно-правового документа, вони цілком слушно вважають його таким, що не мав аналогів в інших радянських республік того часу і закріплював базові положення саме української освітньої політики. З'ясовано, що вхідження УСРР до складу Союзу РСР у 1922 році зумовило розповсюдження на її території загальносоюзного освітнього законодавства, яке поступово витісняло республіканське законодавство, зокрема й норми Кодексу. Наслідком стало те, що в середині 1930-х років Кодекс законів про народну освіту 1922 р. фактично перестав застосовуватися. З кінця 1950-х років в умовах деєталізації в УСРР розпочалася друга кодифікація українського законодавства, яка відбувалася в руслі оновлення й загальносоюзного законодавства. Не стало винятком й освітнє законодавство України. У цьому плані першим комплексним, достатньо реформаторським за своїм змістом став Закон УСРР від 17 квітня 1959 р. «Про зміцнення зв'язку школи з життям і про дальший розвиток системи народної освіти в Українській РСР». Ухвалення 19 липня 1973 р. Основ законодавства Союзу РСР і союзних республік про народну освіту зумовило ухвалення Верховною Радою Української РСР 28 червня 1974 р. Закону УСРР «Про народну освіту». Цей Закон обґрунтовано належить до переліку кодифікаційних правових актів часів другої кодифікації українського радянського законодавства. Попри досить заідеологізований характер українського освітнього законодавства досліджуваного періоду, воно містило положення, реалізація яких дозволяла забезпечувати підготовку висококваліфікованих кадрів для народного господарства, науки, культури тощо.

Ключові слова: освітнє законодавство України радянського періоду, кодифікація освітнього законодавства України, Кодекс законів про народну освіту УСРР 1922 р., Закон УСРР «Про народну освіту» 1974 р.

The article is devoted to the analysis of the history of codification of the legislation of Ukraine on education in the conditions of domination of the Soviet power. During the period of the first codification of Ukrainian Soviet legislation, which took place in the 1920s, the Code of Laws on Public Education of the Ukrainian SSR was adopted in 1922. This Code had a rather complex structure. It consisted of four books, which in turn were divided into parts, sections, chapters and included 767 articles. The Code regulated issues of public education, cultural education, as well as educational work among the general population of Ukraine of all ages. It is proved that modern scholars evaluate the content of the Code ambiguously. Listing the shortcomings of this legal document, they rightly consider it to have no analogues in other Soviet republics of the time and enshrined the basic provisions of Ukrainian educational policy. It was found that the entry of the Ukrainian SSR into the USSR in 1922 led to the spread of all-Union educational legislation on its territory, which gradually displaces the republican legislation, including the provisions of the Code. As a result, the Code of Laws on Public Education of 1922 ceased to apply in practice in the mid-1930s. In the late 1950s, during the period of de-Stalinization in the USSR, the second codification of Ukrainian legislation began, which took place in line with the renewal of all-Union legislation. The educational legislation of Ukraine was not an exception. In this regard, the first comprehensive and rather reformist in its content was adopted – the Law of the Ukrainian SSR of April 17, 1959 “On strengthening the connection between school and life and the further development of public education in the Ukrainian SSR”. The adoption on July 19, 1973, of the Fundamentals of the Legislation of the USSR and the Union Republics on Public Education led to the adoption of the Law of the Ukrainian SSR “On Public Education” by the Verkhovna Rada on June 28, 1974. This Law rightly belongs to the list of legal acts of the second codification of Ukrainian Soviet legislation. Despite the rather ideological nature of the Ukrainian educational legislation of that period, it contained provisions, the implementation of which allowed the training of highly qualified personnel for the national economy, science, culture, etc.

Key words: educational legislation of Ukraine of the Soviet period, codification of educational legislation of Ukraine, Code of Laws on Public Education of the UkrSSR 1922, Law of the UkrSSR “On Public Education” 1974.

Попередні дослідження. У процесі дослідження заявленої тематики як методологічної основи використовувалась низка опублікованих раніше праць про кодифікацію освітнього законодавства України вітчизняних істориків права, як-от Б.М. Бабій, І.Й. Бойко, Л.І. Рябошапко, Б.Й. Тищик, І.Б. Усенко та інші. Під час написання статті враховувались публікації й фахівців у галузі історії української освіти ХХ століття.

Мета дослідження – неупереджене дослідження кодифікації освітнього законодавства України за радянських часів, що дозволяє глибше зрозуміти сутність сучасного законодавства про освіту.

Як слушно зазначає перший Президент України Леонід Кравчук, «не можна з історії української державності вилучати і період радянський. Українська Радянська Соціалістична Республіка існувала з 10 березня 1919 р. до 24 серпня 1991 року» [1, с. 12]. Свою історію має і радянське українське законодавство. Про доцільність його використання навіть після проголошення незалежності України свідчить Закон України «Про правонаступництво», ухвалений Верховною Радою України 12 вересня 1991 р.

Так, у статті 2 Закону зазначалося, що «до ухвалення нової Конституції України на території України діє Конституція (Основний Закон) Української РСР», а в статті 3 Закону зазначалося, що «закони Української РСР та інші акти, ухвалені Верховною Радою Української РСР, діють на території України, оскільки вони не суперечать законам України, ухваленими після проголошення незалежності України» [2, ст. 617]. Багату історію має й радянське законодавство про освіту, яке неодноразово піддавалося кодифікації. Уперше це відбулося в 1922 р., коли було ухвалено Кодекс законів про народну освіту УСРР (далі – КЗпНО). Але це був не перший нормативно-правовий документ про освіту в УСРР. Так, ще в повідомленні ЦВК України (був обраний I Всеукраїнським з'їздом Рад, який відбувався у Харкові 11–12 грудня 1917 р.) від 17 грудня 1917 р. «Про перші рішення Центрального Виконавчого Комітету Рад України у питаннях організації радянської влади в республіці» зазначалося, що ЦВК України створив радянський уряд – Народний Секретаріат, у складі якого значилося і Секретарство освіти [3, с. 20]. Однак в умовах боротьби за владу в республіці у 1917–1920 рр. законодавче забез-

печення освіти з боку органів радянської влади і управління було досить епізодичним. Так, 22 лютого 1918 р. Народне секретарство освіти України видало наказ «Про скасування старих посад у середніх навчальних закладах і заміну їх новими, виборними» [4, с. 64]. Ним, зокрема, в усіх середніх навчальних закладах посади директорів, інспекторів, начальниць інспектрис, класних дам, помічників класних дам, наставників і завідувачів скасовувалися. Замість цього встановлювалися виборні посади від педагогічної ради: голова ради, його помічник і секретар. Наступним правовим документом, у якому говорилося про освіту, була «Декларація Тимчасового робітничо-селянського уряду України» від 28 січня 1919 р., в якій, зокрема, зазначалося, що в істотних рисах педагогічна програма цього уряду полягала у створенні єдиної трудової школи на протигагу старій шкільній організації, відкритті «широкого доступу до університетської і спеціальної освіти робітничим і селянським масам, відкритті народних університетів» [5, с. 104–105]. Як бачимо, класовий підхід радянської влади до освіти в зазначеному документі сформульовано достатньо чітко. Цитований документ цікавий із точки зору підходу до мови викладання в радянських закладах освіти. У ньому наголошувалося, що «мова викладання в школах залежатиме від волі місцевих робітничого і селянського населення», а що стосується вищої школи, «то створення паралельних курсів на різних розмовних мовах України дасть можливість кожному навчатися своєю рідною мовою» [6, с. 105]. Класовий підхід до освіти закріпила й перша Конституція УСРР, затверджена III Всеукраїнським з'їздом Рад 10 березня 1919 р. і ухвалена в остаточній редакції Всеукраїнським ЦВК 14 березня 1919 р. Конституція наголошувала в статті 27: «в цілях забезпечення за працівниками дійсного доступу до знання УСРР ставить своїм завданням дати робітникам і селянам повну, всебічну і даремну освіту» [4, с. 6]. У 1919 р. затверджено ще декілька освітніх правових актів. До них належали, зокрема, «Основи будівництва вільної єдиної трудової соціалістичної школи УСРР» та «Положення про трудову школу УСРР» [8, с. 189]. У першій половині 1919 р. затверджувалися правові акти, які стосувалися вищої освіти. Так, 11 березня 1919 р. Народний комісаріат освіти УСРР (далі – Наркомос) затвердив постанову «Про організацію управління вищими навчальними закладами» [9, ст. 270]. Новації в управлінні вищими навчальними закладами полягали в тому, що ліквідовувалися посади ректора і проректора. Натомість їх повноваженнями наділялися політичні комісари, які призначалися Наркомосом УСРР. 18 травня 1919 р. Рада Народних Комісарів УСРР ухвалила декрет «Про деякі зміни в складі щодо устрою державних навчальних і вищих навчальних закладів УСРР» [10, с. 50–51]. Це був досить радикальний за своїм змістом документ. Так, передбачалося заміщення посад на кафедрах за конкурсом. Скасовувалися учені ступені і вчені звання, що одночасно супроводжувалося скасуванням прав і привілеїв, якими наділялись особи з вченими званнями і ступенями. 2 березня 1919 р. Раднарком УСРР ухвалив декрет «Про вступ до вищої школи» [11, ст. 229]. Були затверджені й деякі інші нормативні акти, які стосувалися вищої школи в УСРР. Однак більш активною нормотворчою роботою в галузі народної освіти відбувалася у 1920–1922 роках. Вона стосувалася всіх освітніх ланок республіки. Зазначені й інші нормативно-правові акти в галузі освіти виявилися корисними під час підготовки проекту унікального для свого часу документа – Кодексу законів про народну освіту УСРР. Проект цього Кодексу обговорювався на третій сесії Всеукраїнського ЦВК шостою сесією, яка відбувалася в Харкові 10–16 жовтня 1922 р. 16 жовтня цього року сесія затвердила постанову «Про доповіді Наркомосу про Кодекс законів про освіту» [12, ст. 666]. У ній, зокрема, зазначалося: «ухвалити Кодекс з усіма виправленнями комісії загалом, запропо-

вавши КНОсвіти і Наркомосту відредувати остаточно і подати на затвердження Президії ВУЦВК у терміновому порядку». 22 листопада 1922 р. Президія ВУЦВК ухвалила постанову «Про введення в дію Кодексу законів про народну освіту», якою він уведився в дію на території УСРР з 25 листопада 1922 р., а попереднє законодавство про освіту скасовувалося, якщо воно суперечило положенням Кодексу [13, ст. 72]. Текст Кодексу надруковано в офіційному виданні УСРР [14, ст. 729 Додаток]. Він також був виданий окремою брошурою [15].

КЗпНО складався зі вступу та чотирьох книг. Книги поділялися на частини, розділи, глави і містили 767 статей. У вступі (§§ 1–33) визначалися завдання, цілі, принципи освіти, та деякі інші основні положення в цій сфері. Так, у §1 Кодексу зазначалося, що одним з основних завдань УСРР, що здійснювалося через Народний комісаріат освіти УСРР, було «виховання і освіта молодого покоління, а також усього трудящого населення та організація наукової праці». Книга перша мала назву «Організація управління і постачання в народній освіті» (статті 1–153). У ній ретельно регламентувалися зазначені в назві книги питання. При цьому головним органом управління в галузі освіти і науки визнавався Народний комісаріат освіти УСРР. Книга друга «Соціальне виховання дітей» (статті 154–286) визначала систему і завдання соціального виховання і соціальної охорони неповнолітніх. Стаття 167 наводила перелік дитячих установ, поділяючи їх для нормальних дітей, неповнолітніх правопорушників і безпритульних, дефективних дітей, глухонімих дітей, сліпих дітей. Основними типами установ соціального виховання дітей визнавалися два: 1) інтернати, в яких діти до 15-річчя перебували весь час; 2) установи, в яких неповнолітні проводили лише частину свого часу (стаття 168).

Найбільш об'ємною за своїм змістом була книга третя «Професійна і соціально-наукова освіта» (статті 287–637). У ній визначалися завдання профосвіти, а також її система з детальною регламентацією побудови її структурних частин. Частина третя книги третьою «Організація наукових установ і органів сприяння вченим» (статті 589–637) регламентувала, зокрема, діяльність органів безпосереднього керівництва науковою роботою в Україні (ними визнавалися Науковий комітет Народного комісаріату освіти і Українська академія наук), науково-дослідних кафедр і науково-дослідних інститутів. Нормами четвертої книги «Політична освіта і виховання дорослих» (статті 638–767) визначалися завдання політичної освіти і виховання, система установ політичної освіти і виховання, їх організація та діяльність, роль мистецтва в політичній освіті і вихованні.

Сучасні дослідники оцінюють КЗпНО УСРР неоднозначно. Так, проаналізувавши зміст цього Кодексу, Л.Д. Березівська називає його унікальним документом, який «не мав аналогів в інших союзних республіках» [16, с. 174]. Як зазначає В.В. Липинський, у Кодексі про народну освіту УСРР «були об'єднані і закріплені на законодавчому рівні основні положення освітньої політики Уряду України». При цьому дослідник підкреслює, що до кінця 1920-х років «керівництво Наркомосу України складалося переважно з прихильників української концепції та моделі освіти» [17, с. 10]. Л.І. Рябошапко до недоліків Кодексу зараховує «наявність тавтології в назві (Кодекс законів); декларативність окремих параграфів і складність сприйняття окремих із них для громадян із тодішнім рівнем освіти; надмірна насиченість революційною фразеологією; відсильний характер; повторюваність і розходження низки норм; використання скорочень у словах і термінах без їх дальшого розшифрування; відсутність найменування статей» [18, с. 37]. І.Б. Усенко свого часу зазначав, що Кодекс «мав низку недоліків. Зокрема, він був надто громіздким, складався з 4 книг, які поділялися на структурні підрозділи і всього налічували 767 статей» [19, с. 85]. Водночас дослідник вважає, що «історична заслуга Кодексу законів про

народну освіту УСРР полягала в тому, що це був перший і довгий час єдиний кодифікаційний акт у галузі народної освіти». Дослідник звертає увагу на те, що КЗпНО не мав аналогів в інших радянських республіках і був «прикладом для наступних кодифікаційних робіт» [20, с. 370].

У наступні роки до КЗпНО 1922 р. вносилися певні зміни і доповнення. Так, 30 квітня 1924 р. ВУЦВК ухвалив постанову «Про зміни і доповнення арт. 623 Кодексу законів про народну освіту УСРР про обов'язкові примірники друкованих творів» [21, ст. 9]. При цьому стаття 623 Кодексу замінена статтею 623 в новій редакції, а до Кодексу введені нові статті 623-1, 623-2, 623-3, 623-4, 623-5. 22 жовтня 1924 р. ВУЦВК і РНК УСРР ухвалили постанову «Про заміну арт. арт. 134, 135, 137, 138 і 139 Кодексу законів про народну освіту», якою зі статті 134 виключався пункт «е», а інші зазначені в постанові статті викладалися в новій редакції [22, ст. 270]. 17 жовтня 1924 р. ВУЦВК і РНК УСРР ухвалили постанову «Про доповнення арт. арт. 373 і 380 Кодексу закону про народну освіту УСРР» [23, ст. 324]. 10 травня 1926 р. ВУЦВК і РНК УСРР ухвалили постанову «Про зміну розділу 2-го, частини 2-ї, книги 3-ї Кодексу законів про народну освіту УСРР», відповідно до якої зазначений розділ (статті 455–487) викладався в новій редакції [24, ст. 226]. 9 червня 1926 р. ВУЦВК і РНК УСРР ухвалили постанову «Про зміну розділу першого, відділу другого, частини другої, книги третьої Кодексу законів про народну освіту УСРР «Про професійну школу», відповідно до якої зміст зазначеного розділу викладався в суттєво оновленій редакції і включав статті 417–454-1 [25, ст. 240]. У 1933 році Кодекс доповнено розділом «Про аспірантуру». У середині 1930-х років КЗпНО, як зазначав Б.М. Бабій, «перестав відповідати новим завданням освіти та виховання і фактично втратив силу, хоч формально і не був скасований» [26, с. 453–454]. Цьому сприяла низка обставин. Так, після набуття чинності Кодексом ВУЦВК і РНК УСРР, а також Наркомос УСРР почали ухвалювати нормативні акти, які, з одного боку, розвивали і конкретизували норми Кодексу [27, с. 123]. З іншого – ці акти регулювали відносини у сфері освіти паралельно з ним [28]. Поступово зводило нанівець республіканське законодавство виходження УСРР у 1922 році до складу Союзу РСР, який наділявся повноваженнями і в освітній галузі. Так, відповідно до п. «с» статті 1 Конституції СРСР 1924 р. до відання Союзу РСР в особі його верховних органів належало «встановлення загальних засад у галузі народної освіти» [29, с. 43]. Це повноваження союзних органів влади і управління почало реалізовуватися через прийняття ними відповідних нормативних актів в галузі освітньої політики, які ставали «замінниками» не тільки КЗпНО УСРР, а й інших республіканських освітніх законодавчих актів. Так, наприклад, 14 червня 1926 р. РНК СРСР ухвалив постанову «Про порядок подання місць практики учням університетів, інститутів та технікумів і місць відбування стажу особам, що пройшли повний курс зазначених навчальних закладів» [28, с. 82]. У статті 1 цієї постанови зазначалося: «1. Всі державні, кооперативні, громадські та приватні підприємства та установи в межах Союзу РСР повинні приймати на роботу відряджених на відбування практики учнів університетів, інститутів та технікумів усіх союзних республік на підставах, визначених у цій постанові». Відповідно до статті 13 зазначеної постанови визнавалися такими, що втрачали силу декілька постанов РНК СРСР з питань освіти, ухвалених у 1924–1925 рр. Тобто союзні нормативні акти в галузі освіти з'явилися в УСРР майже зразу ж після ухвалення Конституції СРСР 1924 р. Союзні органи продовжили ухвалювати нормативні акти в галузі шкільної освіти і в наступні роки, витісняючи тим самим із нормативної бази українське освітнє законодавство. Досить активною була законодавча діяльність союзних органів у галузі шкільної освіти і в 1930-х роках [30]. Особливо активізувалася в ці роки законодавча діяльність

союзних органів за законодавчим регулюванням діяльності вищої школи в країні. Про це свідчить значна кількість союзних нормативних актів, уміщених у збірнику нормативних актів, що мав назву «Высшая школа», виданого в 1940 році тиражем у 6000 примірників [31]. Збірники під такою назвою продовжували видаватися і в наступні роки. Останній із них видано в 1978 році [32]. Активізації союзної нормотворчості в галузі вищої освіти в країні сприяло не тільки уналежнення Конституцією СРСР 1924 р. (а потім і Конституцією СРСР 1936 р.) до відома союзних органів установа загальних засад у галузі освіти, а й утворення спеціальних органів управління вищою освітою в країні, наділених правом ухвалювати відповідні підзаконні нормативні акти. Так, 17 жовтня 1933 р. постановою Президії ЦВК СРСР затверджено «Положення про Всесоюзний Комітет вищої технічної освіти при ЦВК Союзу РСР» [33, ст. 386]. 21 травня 1936 р. замість цього органу ЦВК СРСР і РНК СРСР утворено Всесоюзний Комітет у справах вищої школи при РНК СРСР. Він був створений із метою об'єднання і спрямування керівництва справою вищої освіти в СРСР. Голова цього Комітету, згідно зі статтею 70 Конституції СРСР 1936 р., входив до складу Ради Народних Комісарів СРСР. 21 січня 1939 р. РНК СРСР ухвалив «Положення про Всесоюзний Комітет у справах вищої школи при РНК СРСР», який наділявся широкими повноваженнями, реалізуючи їх через ухвалення відповідних нормативних актів. У наступні роки союзні нормативні акти в галузі вищої освіти ухвалювалися іншими союзними органами, які постійно реорганізовувалися. Так, Указом Президії Верховної Ради СРСР від 10 квітня 1946 р. Всесоюзний Комітет у справах вищої освіти перетворений у союзно-республіканське Міністерство вищої освіти. Указом Президії Верховної Ради СРСР від 22 червня 1959 р. Міністерство вищої освіти перетворене в союзно-республіканське Міністерство вищої і середньої спеціальної освіти. Значними міністерствами ухвалювалися обов'язкові для виконання органами УРСР відповідні нормативні акти в галузі освіти.

Після смерті в 1953 р. диктатора Сталіна в радянській державі почали відбуватися зміни, спрямовані на демонтаж деяких складників адміністративно-командної системи управління сталінського зразка і демократизацію суспільного життя в СРСР. Не залишилося без змін і радянське законодавство союзного і республіканського рівнів. В Україні в основі процесу вдосконалення законодавства на новому етапі державотворення була Постанова Президії Верховної Ради УРСР від 14 травня 1956 р. «Про перегляд кодексів законів УРСР» [34, с. 242]. Сприяв проведенню кодифікації законодавства в УРСР і Закон СРСР від 11 лютого 1957 р. «Про віднесення до відання союзних республік законодавства про судоустрій союзних республік, ухвалення цивільних, кримінальних і процесуальних кодексів». Водночас Закон уналежнював до відання Союзу РСР «встановлення Основ законодавства про судоустрій і судочинство, Основ цивільного і кримінального законодавства» [35, ст. 63]. На виконання зазначених нормативних актів із кінця 1950-х років, як зазначає І.Б. Усенко, «розпочалася активна кодифікаційна робота на «двох рівнях»: союзні органи визначали основи законодавства в певній галузі, а в республіках розробляли відповідні кодекси» [36, с. 399]. Дослідник зазначає, що друга кодифікація українського радянського законодавства тривала від 1956 р. до 1988 р. [36, с. 399]. За часів другої загальної кодифікації радянського права оновлено й законодавство про освіту. Першим нормативним актом, із якого розпочиналось оновлення освітнього законодавства став Закон СРСР «Про зміцнення зв'язку школи з життям і про подальший розвиток системи народної освіти в СРСР» від 24 грудня 1958 р. [37, ст. 5]. Це був комплексний, достатньо реформаторський документ. Він складався з преамбули й мистив розділи про середню школу, про професійно-технічну освіту, про середню спе-

ціальну освіту, про вищу освіту. Текст Закону поділявся на 42 статті. Більшість норм цього Закону мала директивний характер, якими Раді Міністрів СРСР і Радам Міністрів союзних республік доручалось розробити й ухвалити відповідні нормативні акти для всіх рівнів освіти в країні. Закон був досить заідеологізованим. У ньому було багато слів про КПРС, марксистсько-ленінське учення, соціалізм, будівництво комунізму тощо. Водночас Закон містив чимало положень, реалізація яких слугувала підготовці висококваліфікованих кадрів для народного господарства, науки, культури тощо. 17 квітня 1959 р. перша сесія Верховної Ради Української РСР п'ятого скликання ухвалила Закон УРСР «Про зміцнення зв'язку школи з життям і про подальший розвиток системи народної освіти в Українській РСР» [38, ст. 101]. Цей Закон УРСР ухвалений Верховною Радою УРСР у повній відповідності до Закону СРСР від 24 грудня 1958 р. Він мав таку ж структуру, як і союзний освітній Закон, і поділявся на 55 статей. Для реалізації положень республіканського Закону з реформування освіти в УРСР центральним органам влади і управління України потрібно було оновити освітню нормативну базу, що й відбувалося в наступні роки після ухвалення Закону УРСР від 17 квітня 1959 р.

Закон СРСР «Про зміцнення зв'язку школи з життям і про подальший розвиток системи народної освіти в СРСР» від 24 грудня 1958 р. діяв до 1 січня 1974 р. і втратив чинність у зв'язку з уведенням у дію з цієї дати «Основ законодавства Союзу РСР і союзних республік про народну освіту» від 19 липня 1973 р. [39, ст. 392]. Ці Основи стали юридичним підґрунтям для розробки й ухвалення в УРСР нового освітнього нормативного акта. 28 червня 1974 р. восьма сесія Верховної Ради УРСР восьмого скликання ухвалила Закон УРСР «Про народну освіту» [40, ст. 233]. Цей Закон І.Б. Усенко цілком слушно зараховує до переліку кодифікаційних нормативних актів, ухвалених за часів другої кодифікації українського радянського законодавства [41, с. 375].

Закон УРСР «Про народну освіту» складався з преамбули і таких розділів: розділ I. «Загальні положення» (статті 1–15); розділ II. «Дошкільне виховання» (статті 16–20); Розділ III. «Середня освіта» (стаття 21); розділ IV «Загальна середня освіта» (статті 22–40); розділ V. «Позашкільне виховання» (стаття 41); розділ VI «Професійно-технічна освіта» (статті 42–48); розділ VII «Середня спеціальна освіта» (статті 49–54); розділ VIII «Вища освіта» (статті 55–61); розділ IX «Права і обов'язки учнів і студентів» (статті 62–63); розділ X «Підготовка педагогічних кадрів. Педагогічна діяльність. Професійні права і обов'язки працівників народної освіти» (статті 64–72); розділ XI «Права і обов'язки батьків та осіб, які їх замінюють, із виховання і навчання дітей» (статті 73–75); розділ XII «Навчально-матеріальна база закладів народної освіти» (статті 76–79); розділ XIII «Відповідальність за порушення законодавства про народну освіту» (стаття 80); розділ XIV «Право іноземних громадян і осіб без громадянства на здобуття освіти в Українській РСР. Міжнародні договори і угоди» (статті 81–82). Таким чином, Закон УРСР «Про народну освіту» визначав чітку структуру освіти республіки, принципи, форми функціонування її успіш складників, управлінську систему освіти. Закон забезпечував здійснення освітньої діяльності в Україні з метою реалізації її громадянами права на отримання безоплатної освіти всіх рівнів. При цьому слід зазначити, що таких громадян було чимало. Так, на середину 1970-х років в УРСР працювало 27 тисяч загальноосвітніх шкіл, 730 середніх спеціальних та 142 вищих навчальних закладів, близько 1000 професійно-технічних училищ. Щорічно кількість випускників зазначених навчальних закладів наближалася до 1 млн осіб [42, с. 28]. Водночас необхідно констатувати, що Закон УРСР «Про народну освіту» був надто ідеологізований, як і попереднє освітнє законодавство. Він був спрямова-

ний на комуністичне виховання учнів і студентів, на підготовку активних будівників міфічного комуністичного суспільства, що й було на той час державною політикою в галузі освіти [43, с. 154]. 28 червня 1974 р. Верховна Рада УРСР ухвалила не тільки Закон УРСР «Про народну освіту», а й постанову «Про введення в дію Закону Української РСР про народну освіту», якою зазначений Закон уводився в дію з 1 жовтня 1974 р. [44, ст. 234]. Водночас Президія Верховної Ради УРСР доручалось естановити порядок введення в дію Закону УРСР «Про народну освіту» і привести законодавство УРСР у відповідність до Закону, а Раді Міністрів УРСР доручалось привести рішення Уряду УРСР у відповідність до Закону УРСР про народну освіту. Доручення Верховної Ради УРСР було виконано. Так, Президія Верховної Ради УРСР ухвалила 27 вересня 1974 р. Указ «Про порядок введення в дію Закону Української РСР про народну освіту», в якому, зокрема, зазначалося, що до приведення законодавства УРСР у відповідність до цього Закону чинні законодавчі та інші нормативні акти УРСР про народну освіту підлягали застосуванню, оскільки вони не суперечили цьому Закону [45, ст. 412]. З формальної точки зору продовжували діяти і норми Кодексу законів про народну освіту УСРР 1922 р., оскільки його дію ніхто не скасовував. І тільки 10 квітня 1975 р. Президія Верховної Ради УРСР своїм Указом «Про визнання деяких законодавчих актів Української РСР такими, що втратили силу у зв'язку з ухваленням Закону Української РСР про народну освіту» визнала такими, що повністю втратили чинність, такі законодавчі акти, як: «Резолюція 3 сесії ВУЦВК VI скликання «По доповіді Наркомосу про Кодекс законів про освіту, ухвалена 16 жовтня 1922 року і затверджена в остаточній редакції Президією ВУЦВК 25 жовтня 1922 року (ЗУ УСРР, 1922 р., № 45, ст. 666), Постанова ВУЦВК від 22 листопада 1922 року «Про надання чинності Кодексу законів про народну освіту» (ЗУ УСРР, 1922, № 49, ст. 729) та додаток до цієї Постанови «Кодекс законів про народну освіту УСРР» [46, ст. 201]. Тим самим була, умовно кажучи, остаточно підведена риска в історії першої кодифікації освітнього радянського законодавства, результатом якої стало ухвалення 100 років тому Кодексу законів про народну освіту УСРР 1922 р. Що стосується Закону УРСР «Про народну освіту» від 28 червня 1974 р., то він втратив чинність у зв'язку з ухваленням 23 травня 1991 року Верховною Радою УРСР нового Закону УРСР «Про освіту» [47, ст. 45]. Про це говорилося в Постанові Верховної Ради УРСР «Про порядок введення в дію Закону Української РСР «Про освіту» [48, ст. 452].

Висновки. За радянських часів відбулося дві кодифікації законодавства про освіту. Результатом першої з них став Кодекс законів про народну освіту УСРР 1922 р. Це був унікальний для свого часу документ, розробники якого були прихильниками української концепції та моделі народної освіти, а також політики українізації, яка активно відбувалася в Україні у 1920-х роках. Це стало однією з причин фактичної втрати Кодексом юридичної сили в середині 1930-х років в умовах панування сталінської моделі адміністративно-командної системи управління, коли органи влади і управління Союзу РСР, до складу якого входила й УСРР (УРСР), почали активно ухвалювати нормативно-правові акти в галузі народної освіти. Ці акти багато у чому підміняли українське республіканське законодавство, особливо у сфері регулювання вищої освіти. В умовах другої кодифікації радянського законодавства, яка розпочалася в кінці 1950-х років, кодифіковано й освітнє законодавство України. Результатом стало ухвалення Верховною Радою УРСР 28 червня 1974 р. нового Закону УРСР «Про народну освіту». Це був останній базовий нормативно-правовий документ радянської доби в історії України. Проголошення незалежності України у 1991 році відкрило шлях для законодавчого забезпечення освіти в країні на принципово нових засадах.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кравчук Л. Витоки української державності. *Право України*. 2017. № 11. С. 9–13.
2. Про правонаступництво : Закон України. *Відомості Верховної Ради України*. 1991. № 46. Ст. 617.
3. Про перші рішення Центрального Виконавчого Комітету Рад України : Повідомлення ЦВК України. *Хронологічне зібрання законів, указів Президії Верховної Ради і розпоряджень Уряду Української РСР*. Том перший. 1917–1941 рр. Київ : Державне видавництво політичної літератури України, 1963. С. 20.
4. Про скасування старих посад в середніх учбових закладах і заміну їх новими, виборними : Наказ Народного секретарства освіти України. *Хронологічне зібрання законів, указів Президії Верховної Ради і розпоряджень Уряду Української РСР*. Том перший. 1917–1941 рр. Київ : Державне видавництво політичної літератури України, 1963. С. 64.
5. Декларація Тимчасового робітничо-селянського уряду України. *Хронологічне зібрання законів, указів Президії Верховної Ради і розпоряджень Уряду Української РСР*. Том перший. 1917–1941 рр. Київ : Державне видавництво політичної літератури України, 1963. С. 103–107.
6. Хронологічне зібрання законів, указів Президії Верховної Ради і розпоряджень Уряду Української РСР. Том перший. 1917–1941 рр. Київ : Державне видавництво політичної літератури України, 1963. 771 с.
7. Конституція Української Соціалістичної Радянської Республіки. *Історія конституційного законодавства України*: 3б. док. / Упоряд. В.Д. Гончаренко. Харків : Право, 2007. С. 60–66.
8. Рябошапко Л., Грабовська Г. Конституційне законодавство про освіту в Україні: ретроспектива та перспектива (1917–2011 рр.) : монографія. Львів : Видавництво «Край», 2011. 469 с.
9. Про організацію управління вищими учбовими закладами : Постанова Народного комісаріату освіти УСРР. *Собрание узаконений и распоряжений Рабоче-крестьянского правительства Украины*. 1919. № 25. Ст. 270.
10. Про деякі зміни у складі щодо устрою державних учбових і вищих учбових закладів УСРР : Декрет Ради Народних Комісарів УСРР. *Культурне будівництво в Українській РСР. 1917–1959 роки. Збірник документів*. В 2-х т. Том 1 (1917 – червень 1941 років) / Ред. кол.: О.І. Євсєєв (ред.) та інші. Київ : Держполітвидав УРСР, 1959. С. 50–51.
11. Про вступ до вищої школи : Декрет РНК УСРР. *Собрание узаконений и распоряжений Рабоче-крестьянского правительства Украины*. 1919. № 21. Ст. 229.
12. По доповіді Наркомос про Кодекс законів про освіту: Постанова третьої сесії Всеукраїнського ЦВК шостого скликання. *Собрание узаконений и распоряжений Рабоче-крестьянского правительства Украины*. 1922. № 45. Ст. 666.
13. Про введення в дію Кодексу законів про народну освіту : Постанова Президії ВУЦВК. *Собрание узаконений и распоряжений Рабоче-крестьянского правительства Украины*. 1922. № 49. Ст. 729.
14. Собрание узаконений и распоряжений Рабоче-крестьянского правительства Украины. 1922. № 49. Ст. 729. Приложение.
15. Кодекс законов о народном просвещении УССР. Харьков : НКП, 1922. 75 с.
16. Березівська Л.Д. Реформування шкільної освіти в Україні у ХХ столітті : монографія. Київ : Богданова А.М., 2008. 406 с.
17. Липинський В.В. Концепція та моделі освіти в УСРР у 20-ті рр. *Український історичний журнал*. 1999. № 5. С. 3–14.
18. Рябошапко Л. Перший Кодекс законів про народну освіту України. *Право України*. 1992. № 9. С. 35–37.
19. Усенко І.Б. Первая кодификация законодательства Украинской ССР / АН УССР. Ин-т государства и права. Отв. Ред. Б.М. Бабий. Киев : Наукова думка, 1989. 120 с.
20. Усенко І.Б. Кодекс законів про народну освіту УСРР 1922. *Велика українська юридична енциклопедія*: у 20 т. Харків : Право, 2016. Т.1 : Історія держави і права України. С. 369–370.
21. Про зміни і доповнення арт 623 Кодексу законів про народну освіту УСРР про обов'язкові примірники друківаних творів : Постанова ВУЦВК. *Збірник узаконень та розпоряджень Робітничо-селянського уряду України*. 1924. № 10. Ст. 97.
22. Про зміну арт. арт 134, 135, 137, 138 і 139 Кодексу законів про народну освіту : Постанова ВУЦВК і РНК УСРР. *Збірник узаконень і розпоряджень Робітничо-селянського уряду України*. 1924. № 42. Ст. 270.
23. Про доповнення арт. арт. 373 і 380 Кодексу законів про народну освіту УСРР : Постанова ВУЦВК і РНК УСРР. *Збірник узаконень та розпоряджень Робітничо-селянського уряду України*. 1924. № 52. Ст. 324.
24. Про зміну розділу 2-го, частини 2-ої, книги 3-ої Кодексу законів про народну освіту УСРР : Постанова ВУЦВК і РНК УСРР. *Збірник узаконень та розпоряджень Робітничо-селянського уряду України*. 1926. № 27–28. Ст. 226.
25. Про зміну розділу першого, відділу другого, частини другої, книги третьої Кодексу законів про народну освіту УСРР «Про професійну школу»: Постанова ВУЦВК і РНК УСРР. *Збірник узаконень та розпоряджень Робітничо-селянського уряду України*. 1926. № 30. Ст. 240.
26. Історія держави і права Української РСР. В двох томах. 1917–1967. Том 1. Київ : Видавництво «Наукова думка», 1967. 675 с.
27. Грищенко Н.М. Законодательство Украинской ССР по народному образованию (20-е годы). *Советская педагогика*. 1968. № 2. С. 119–223.
28. Збірник чинного законодавства УСРР про народну освіту. За редакцією і з передмовою Я.П. Ряпо. Видання друге зі змінами і доповненнями. Харків : Юридичне видавництво НКЮ УСРР, 1927. 207 с.
29. Основной Закон (Конституция) Союза Советских Социалистических Республик 1924 года. *Съезды Советов Союза Советских Социалистических Республик. Сборник документов 1922–1936 гг.* Том III. Москва : Государственное издательство юридической литературы. С. 40–54.
30. Постановления партии и правительства о школе. Сборник постановлений ЦК ВКП(б) и Совнаркома СССР и РСФСР за 1931-1939 гг. Москва : Государственное учебно-педагогическое издательство Наркомпроса РСФСР, 1939. 104 с.
31. Высшая школа. Основные постановления, приказы и инструкции. Составители М.И. Мовшович и В.В. Лобанов. Под редакцией С.Я. Плоткина. Москва : Государственное издательство «Советская наука», 1940. 296 с.
32. Высшая школа. / Под ред. Е.И. Войленко. Сб. основных постановлений, приказов и инструкций. В 2-х ч. Ч. 1. Москва : «Высшая школа», 1978. 400 с.
33. Про затвердження «Положення про Всесоюзний Комітет вищої технічної освіти при ЦВК Союзу РСР» : Постанова Президії ЦВК СРСР. *Збірник законів та розпоряджень Робітничо-селянського уряду Союзу радянських соціалістичних республік*. 1933. № 64. Ст. 386.
34. Історія держави і права Української РСР. В двох томах. 1917–1967 рр. Том 2. Київ : Видавництво «Наукова думка», 1967. 427 с.
35. Об отнесении к ведению союзных республик законодательства о судостроительстве союзных республик, принятия гражданских, уголовных и процессуальных кодексов : Закон СССР. *Ведомости Верховного Совета СССР*. 1957. № 4. Ст. 63.
36. Усенко І.Б. Кодифікаційні роботи в УРСР, друга кодифікація українського радянського законодавства. *Енциклопедія історії України*: у 8 т. / Редкол.: В.А. Смолій (голова) та ін. Київ : Наукова думка. Т. 4 : Ка-Ком. 2007. С. 398–400.
37. Про зміцнення зв'язку школи з життям і про подальший розвиток системи народної освіти в СРСР : Закон СРСР. *Відомості Верховної Ради СРСР*. 1959. № 1. Ст. 5.
38. Про зміцнення зв'язку школи з життям і про подальший розвиток системи народної освіти в Українській РСР : Закон УРСР. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1059. № 14. Ст. 101.
39. *Ведомости Верховного Совета СССР*. 1973. № 30. Ст. 392.
40. Про народну освіту : Закон УРСР. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1974. № 28. Ст.233.
41. Усенко І.Б. Кодифікаційні роботи в УРСР у 1960–70-ті, друга кодифікація українського радянського законодавства. *Велика українська юридична енциклопедія*: у 20 т. Харків : Право, 2016. Т. 1 : Історія держави і права України. С. 374–376.

42. Куценко В.І. Розвиток народної освіти в Українській РСР у дев'ятій п'ятирічці. *Український історичний журнал*. 1976. № 1. С. 27–37.
43. Томашенко В., Жабенко О. Державна освітня політика в Україні (1961-1985 роки). *Вісник Академії державного управління при Президентіві України*. 2002. № 2. С. 147–155.
44. Про введення в дію Закону Української РСР про народну освіту. Постанова Верховної Ради УРСР. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1974. № 28. Ст. 234.
45. Про порядок введення в дію Закону Української РСР про народну освіту : Указ Президії Верховної Ради УРСР. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1974. № 41. Ст. 412.
46. Про визнання деяких законодавчих актів Української РСР такими, що втратили силу у зв'язку з ухваленням Закону Української РСР про народну освіту: Указ Президії Верховної Ради УРСР. *Відомості Верховної Ради України*. 1975. № 16. Ст. 201.
47. Про освіту : Закон УРСР. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1991. № 34. Ст. 451.
48. Про порядок введення в дію Закону Української РСР «Про освіту» : Постанова Верховної Ради України. 1991. № 34. Ст. 452.